

JONAS AHLKOG

Inlevelsens roll i historieforskningen

Historieforskningen har en konstitutiv relation till människans inlevelseförmåga. Det här innebär att historikers relation till inlevelseförmåga inte är tillfällig, vilket skulle betyda att historiker med inlevelse ofta skriver bättre böcker, utan nödvändig: varje skildring av det förflutna på aktörernas egna villkor förutsätter förmåga till inlevelse. Orsaken är naturligtvis att förståelsen av vad de historiska aktörerna tänker, känner och gör, inbegriper att vi också kan föreställa oss vad som för dem kunde räknas som giltiga skäl, önsknings, behov eller förväntningar och så vidare. Utan en förmåga att föreställa oss hur känslor av skam och ära hör ihop på tidsspecifika sätt, så kommer vi aldrig att producera mera än högst ytlig forskning om livet vid europeiska hov under 1700-talet. Och utan en förmåga att leva oss in i den marxistiska tanketraditionen är det omöjligt att förstå varför kommunister under 1900-talet såg ”kapitalismens utveckling” som skäl till politiska handlingar. Människans sociala värld utgörs väsentligen av det historiska subjektets tankar och känslor,

vilket innebär att inlevelse blir ett villkor för varje undersökning som gör anspråk på att förstå mänsklig erfarenhet under en annan tid.

Frågor om inlevelse diskuteras oftast i kontexten av ett bristtillstånd. Vi frågar då *om* och *hur* vi kan leva oss in i främmande tankesätt och känslor i historien. Med andra ord, vi talar om inlevelse främst i de fall då det finns en svårighet eller oklarhet om hur andra människors tankesätt, handlingar eller reaktioner skall förstås. Kan vi ha den inlevelse som behövs för att begripliggöra praktiker bland ursprungsfolkens magiker, medeltidens munkar, eller försokratiska filosofer – praktiker som inbegriper tankar och reaktioner som på ytan verkar alldeles osammanhängande och konstiga? Forskningslitteraturen om den här frågan inom människovetenskapernas filosofi är enorm och nästintill överblickbar.¹

En inte lika uppmärksammas fråga är inlevelsens roll då det kommer till tankesätt och reaktioner som det inte råder någon brist på i forskarens eget liv. Vilken roll har inlevelsen för undersökningar av historiska händelser i det förflutna som medvetet eller omedvetet lever vidare i våra egna tankesätt och reaktioner? I sådana fall kan inlevelsen inte ha som uppgift att brygga tids- eller kulturavstånd, för något sådant avstånd finns inte annat än i den banala bemärkelsen av att händelserna inte längre utspelar sig. Typiska fall i den här kategorin är 1900-talets historia av krig, statsterror och folkfördrivning – händelser som utgör ett traumatiskt, kollektivt förflutet i många europeiska länder. I öppna och demokratiska samhällen är det ofta just dessa trauman som blir de mest omdiskuterade, traderade och granskade historiska fenomenen i samtidens politiska och kulturella liv.

Överflöd av inlevelse

I Finlands fall är det inbördeskriget, i hård konkurrens med kriget mot Sovjetunionen, som varit en av de mest närvarande historiska händelserna både i populära och vetenskapliga sammanhang. Inbördeskrigets erfarenheter behandlas i hyllkilometer av skönlitteratur, teaterpjäser, bildkonst, dansföreställningar, professionell historieforskning och dokumentärer för radio och TV med mera. Minnesmärken och gravmonument har upprättats med ungefär jämlik fördelning på röda och vita sedan

Kuva: Eric Johnson-De-Baufre

1960-talet. Dessa är numera över 500 till antalet och återfinns i så gott som alla kommuner runtom i landet. Statsrådet startade 1998 projektet *Krigsdöda i Finland* med målet att ge namn åt alla som dött i inbördeskriget, och fyra år senare öppnades en fritt tillgänglig databas på nätet som innehåller uppgifter om mer än 35 000 krigsdöda. Det vore väldigt missvisande att idag påstå att inbördeskriget fortfarande förtigs på det officiella planet. Förhållandet är snarare det motsatta: att utforska varje sista skrymsle av inbördeskrigets erfarenheter uppmuntras genom både statlig och privat finansiering till vetenskap och konst – en finansiering som kan vara betydligt svårare att få för mindre populära teman.

Trots all forskning, skönlitteratur och teaterpjäser, så är inbördeskriget fortfarande den i särklass mest känsloladdade händelsen i Finlands historia. Om det här vittnar det faktum att tankesätt och reaktioner som är rotade i inbördeskrigets skiljelinjer med lätthet väcks till liv i samtida frågor. Ett talande exempel är den omdiskuterade Lotta Svärd-statyn som planerades för staden Forssas torg. En sådan staty skulle enligt den socialdemokratiska politikern Minna Lintonen ha varit en ”knäpp på arbetarklassens näsa”.² Lintonen motiverade sin åsikt med att Forssas historia inte på något sätt är sådan att där skulle finnas plats för en till skyddskårerna försvuren organisations staty. Forssa är av tradition en arbetarstad, och samtidigt platsen för ett av inbördeskrigets fångläger där över 200 röda dömdes till arkebusering. Initiativtagarna bakom Lotta Svärd-statyn påpekade däremot andra sanningar om stadens förflutna. Efter inbördeskriget var lottorna mycket verksamma kring torget med krigssjukhus, cafén och restauranger, och torgets nuvarande teaterbyggnad är också delvis finansierad av lottorna. I december 2017 röstade Forssas stadsstyrelse otvetydigt ner begäran om lov till en (privatfinansierad) Lotta Svärd-staty.

Vad säger det här om inlevelsens roll i historieforskningen? I fråga om inbördeskrigets händelser och personer är inlevelsen inte en bristvara. Som Lotta Svärd-statyn i Forssa vittnar om lever många snarare i ett överflöd av inlevelse med inbördeskrigets tankesätt och reaktioner. Inbördeskrigets dikotomier har därför en kuslig förmåga att väckas till liv i spontana känsloreaktioner. Betyder det här att vi ibland har för mycket inlevelse, att inlevelsen blir ett problem om vi inte doserar den med måtta? Om det förhåller sig så verkar inlevelseförmågan vara ett tekniskt instrument som lämpar sig väl för en del historiska undersökningar, men sämre för andra. Och implikationen är att inlevelsen behövs för att förstå det främmande, medan den kan komma i vägen om vi vill ha en sannfärdig granskning av det som fortfarande ligger nära tillhands.

Inlevelsens riktning

Men inlevelsen som problem handlar inte om mängd utan om riktning. Om vi antar att inlevelsen enbart riktar sig till andra människor finns det alltid en över-

hängande risk att förståelseprocessen förfaller till politisk identifikation och repetition. Vi har konkreta exempel på sådana fall för inbördeskrigets minne då fascister vill lyfta fram påstått förtigna berättelser om den vita sidans erfarenheter, eller en kommunistisk rörelse berättar sanningar om inbördeskriget för att inpiska hat mot ”fiendens arvtagare” i samtidens borgerskap. I dessa fall tjänar inlevelsen bara som ett redskap för att ytterligare förstärka och bekräfta omhuldade politiska ståndpunkter.

En sannfärdig inlevelse med andras tänkande och kännande måste alltid också riktas mot subjektet självt. Orsaken är förstås att vi oftast inte alls har blicken på oss själva, utan helt enkelt bara ”tänker” och ”känner” såsom påbjuds av våra historiskt formade (sub)kulturella normer. Det som krävs är därför en dubbelrörelse där vi samtidigt lever oss in i våra egna sätt att tänka och reagera. Inlevelsens uppgift är då att medvetandegöra ens eget tänkande och kännande för en själv, vilket inbegriper en kritisk granskning över de sätt som tankar, känslor och reaktioner från vårt förflutna lever kvar i vår samtid.

Det var med tanke på inlevelsens dubbelrörelse som filosofen och historikern R. G. Collingwood talade om historieforskningen som en form av självkänedom. Genom historiska undersökningar får vi möjligheten att förstå andra sätt att leva och tänka, och det är enbart i den historiska kontrastens ljus som vi får tillgång till en djupare förståelse av den egna livsformens karaktäristiska drag. Collingwoods utgångspunkt kunde kallas icke-cartesiansk: människan startar inte från en transparent självförståelse, utan förstår sig själv genom aktiviteter som riktar sig till andra människor.³

Inlevelseförmågan verkar alltså i båda ändorna: vår självförståelse formas i samma stund som subjektet förstår det historiska objektet som något annat. Med andra ord, förståelsen av vårt eget tänkande och kännande förutsätter en speglingsrörelse som går via inlevelsen av andra människors liv. Inlevelseförmågans konstitutiva roll gäller därmed även för själva möjligheten att förstå oss själva på ett reflektivt och kritiskt sätt. Det här anger samtidigt i vilka fall den historiska inlevelsen kommer att bjuda på svårigheter; nämligen, då våra reaktioner visar att vi fortfarande inte helt och hållet kan skilja mellan det som är och det har varit. För det som är svåraste att kritiskt leva sig in är alltid det som ligger oss närmast. Där saknar vi den distans som ger inlevelsen livsluft.

Noter & Litteratur

- 1 För en översikt, se *Empathy and Agency. The Problem of Understanding in the Human Sciences*. Red. Hans Herbert Kögler & Karsten Stueber. Westview Press, Boulder 2000.
- 2 Se Yles rapportering: ”Forssa kielsi patsaan pystyttämisen kaupunkiin – ”En ymmärrä, miksi vuonna 2018 tänne pitäisi Lotta Svärd -patsas pystyttää”. *Yle* 19.12.2017.
- 3 R. G. Collingwood, *The Idea of History* (1946). Oxford University Press, Oxford 1993.